

Critical Review of Literary-Historical Articles Published in the *Journal of New Literary Studies* from Its Inception to 2024

Seyed Mahdi Zarghani¹

Abstract

The central question of this study concerns the status and evolution of literary-historical articles published in *The Journal of the Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad* from its inception in 1965 to 2024. To address this question, and based on a descriptive-analytical method, the study first examines the journal's management structure. The editor-in-chief, managing director, and editorial board are identified as the key policy-makers who determine the journal's intellectual orientation. In the second part, the periods of the journal's publication are classified according to extra-textual factors and internal institutional changes. With some flexibility, each decade within the examined timeframe may be regarded as one period. This section demonstrates the frequency and distribution of literary-historical articles within each period. The next issue investigated is the methodological approaches adopted by the authors of these articles. Seven main approaches are identified: documentary-descriptive, documentary-analytical, comparative, generic, discourse-analytic, theoretical, and reception-based literary historiography. The study further explores the thematic domains in which the authors have addressed literary-historical questions. Nine principal domains have been identified: biographical, epic, mystical, extra-textual studies, typology, comparative studies, *tazkira* research, modern literature, folk literature, and theorization. Finally, the study evaluates changes in the degree of scholarly attention devoted to these domains across the examined decades.

Keywords: Literary historiography; *The Journal of the Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad*; readers' approaches

Received: 22 November 2025 :: Revised: -
Accepted: 25 January 2026 :: Published Online: 26 January 2026

1. Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

E-mail: zarghani@um.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-3114-0498>

How to cite this article:

Zarghani, S. M. (2025). Critical review of literary historical articles published in the journal of new literary studies from its inception to 2024. *New Literary Studies*, 58(3), 5-32.

<https://doi.org/10.22067/jls.2026.96643.1776>

Extended Abstract

1. Introduction

Since the publication of the first issue of the *Journal of the Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad* in 1965 (1344 SH), sixty years have passed—years profoundly marked by social, political, and intellectual transformations that have inevitably shaped the theoretical and methodological landscape of literary scholarship in Iran. These contextual changes have altered both the quantity and quality of research produced within academic journals. The present study seeks to explore how, within this long trajectory, literary-historical articles—defined as studies approaching literature through historical lenses and contexts—have evolved in the journal now known as *New Literary Studies*. The central research question asks: What has been the status and transformation of literary-historical articles in this publication from its inception to 2024, both quantitatively and qualitatively?

The investigation also examines secondary but interrelated questions: How have editorial policies and institutional settings influenced the frequency and subjects of such articles? What research approaches and theoretical standpoints have scholars adopted? And in what thematic domains have their studies been concentrated? Because the *Journal of the Faculty of Letters and Humanities* is among the oldest and most academically prestigious Iranian journals in literary studies, and because its editorial boards have consistently consisted of leading academics, this analysis considers the journal a representative microcosm of Iran's scholarly elite in literary research. Consequently, the patterns identified are interpreted as symptomatic of broader intellectual developments in Iranian literary historiography.

2. Methodology

The study employs a **descriptive–analytical method**, combining quantitative bibliometric mapping with qualitative content analysis. All issues of the journal—from its first volume in 1344 SH to issue no. 227 (Winter 1403 SH)—were manually examined. Each article with a demonstrable historical approach to literature—whether focused on an author, a genre, a literary movement, or external socio-cultural determinants affecting literary creation—was extracted and categorized.

Three principal variables guided the analysis: (1) editorial management and institutional changes, (2) writers' methodological orientation, and (3) the thematic

area of literary-historical inquiry. The publication trajectory was periodized into seven historical phases, generally aligned with Iranian social and scholarly epochs: the 1960s, 1970s, 1980s, 1990s, 2000s, 2010s, and the initial years of the 2020s. Quantitative frequencies of historical articles in each phase were recorded to trace diachronic fluctuations, while qualitative trends in research orientation and subject matter were interpreted using discourse-historical reading.

Particular attention was also paid to **editorial leadership**—managing editors, chief editors, and members of the editorial board—whose intellectual inclinations are assumed to have influenced the journal’s thematic and methodological directions. By incorporating managerial chronology, the study connects extra-textual factors (administrative and ideological) with the inner dynamics of scholarly production, following an integrated historiographic model that treats the journal’s evolution as both institutionally and discursively conditioned.

3. Discussion

The findings reveal seven discernible periods, each marked by specific editorial and intellectual characteristics.

Phase I (1965–1969) represents the journal’s formative years, when literary historiography adhered to the traditional, text-centered, and descriptive paradigms inherited from pioneers such as Forouzanfar and Eghbal-Ashtiyani. Despite being organizationally new, the high frequency of literary-historical pieces (39 in total) illustrates the vitality of historical perspectives in Iranian philology at that time.

Phase II (1970–1977) sustains similar tendencies, though gradually incorporating comparative and biographical essays influenced by academic contacts with Western scholarship, particularly under editors such as Zarrinkoob and Hadidi.

Phase III (1980s) corresponds with the revolutionary and wartime era, during which the publication temporarily declined and literary-historical writing sharply decreased (only eight articles). The dominant intellectual discourse shifted toward ideological and religious themes, rendering historical contextualization of literature less relevant to the politico-academic climate.

Phase IV (1990s) marks a revival facilitated by the post-war cultural reconstruction. Translation movements and methodological borrowing from Western humanities introduced notions of theory and comparative analysis; consequently, the number of historical articles increased, showing a balanced diversification of subjects—epic and mystical literature becoming central foci.

Phase V (2000s) brought both expansion and saturation. Editorial transparency improved—the names of editors and board members were explicitly announced—

and the journal reached the highest frequency of literary-historical studies (44 articles). The decade also witnessed thematic broadening: issues of modern literature, biography, intertextuality, and external sociocultural variables gained scholarly visibility. Nevertheless, the emergence of bureaucratic pressures for publication as an administrative necessity gradually transformed research motives from intellectual curiosity to institutional compulsion.

Phase VI (2010s) represents specialization—the journal was renamed *Jostārkhā-ye Adabi* (*Literary Inquiries*) and became the official outlet of the Department of Persian Language and Literature. Despite improving scholarly standards and international collaborations, the phenomenon of “article manufacturing” and the inflation of graduate publications led to uneven quality. The most frequent methodological trends were **documentary-descriptive** and **documentary-analytical**, while advanced theoretical approaches (genre theory, discourse analysis, reception theory) remained marginal.

Phase VII (2020–2024) indicates both continuities and emerging challenges. Quantitatively, nineteen literary-historical papers were published in three years, suggesting the sustained relevance of historical perspectives amid the growing turn toward digital humanities. Qualitatively, themes of **epic**, **mystical**, **folk**, and **genre-based** historiography prevailed, demonstrating persistent attachment to classical literature. Conversely, the area of **contemporary literature** declined for two consecutive periods, implying a reorientation of *New Literary Studies* toward classical rather than modern Iranian literary heritage.

Across all periods, seven methodological orientations were identified: (1) documentary–descriptive, (2) documentary–analytical, (3) comparative, (4) genre-historical, (5) discourse-analytic, (6) theoretical, and (7) reception-historical. The first two dominate overwhelmingly (together exceeding 70% of all samples). In terms of subject matter, ten thematic domains prevailed—biographical, epic, mystical, socio-cultural/extratextual inquiry, typological studies, comparative analysis, tazkira research, modern literature, folk literature, and theoretical historiography—with the first five forming the stable nucleus of Iranian literary-historical study.

These data collectively illustrate the movement of literary historiography in Iran from **philological traditionalism** toward **methodological pluralism**, though not yet reaching **theoretical innovation**. The persistence of descriptive and biographical modes alongside slow incorporation of analytic and comparative frameworks signifies both the endurance and limitations of Iranian literary-historical consciousness.

4. Conclusion

The sixty-year trajectory of literary-historical articles in the *Journal of New Literary Studies* reflects the intertwined evolution of Iranian academic culture, editorial policy, and historical consciousness within literary research. Quantitatively, peaks in the 1970s, 2000s, and 2010s correspond to eras of institutional stabilization and scholarly openness; troughs in the 1980s and early 1990s coincide with political turbulence and paradigm displacement. Qualitatively, while the journal has progressively absorbed newer methodologies—comparative criticism, discourse analysis, and interdisciplinary perspectives—the analytical depth and theoretical ambition of articles remain limited compared to the breadth of their documentary scope.

The dominance of descriptive–documentary modes suggests a continued reliance on positivist historiography rather than interpretive, theory-driven analysis. Thematically, literary historians have prioritized classical domains—epic, mystical, and biographical—while giving less sustained attention to contemporary literature and popular culture. Yet the recent emergence of genre studies and attention to extra-textual factors reveals potential for renewal in Iranian literary historiography.

Looking forward, strengthening the theoretical dimension of historical research—especially integration with genre theory, narrative historiography, and digital humanities—appears essential. The future of literary-historical inquiry in Iran depends on reconciling meticulous documentation with conceptual innovation, thereby transforming the *Journal of New Literary Studies* from a repository of academic record into a platform for advancing historiographic theory.

DOI: <https://doi.org/10.22067/jls.2026.96643.1776>

شاپای چاپی: ۸۱۷۱-۳۰۶۰ | شاپای الکترونیکی: ۲۵۲۸-۲۷۸۳

نقد و بررسی مقالات تاریخ ادبیاتی منتشر شده در مجله جستارهای

نوین ادبی از آغاز تا سال ۱۴۰۳

سید مهدی زرقانی^۱

چکیده

پرسش اصلی مقاله آن است که مقالات تاریخ ادبیاتی در مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد از آغاز انتشار (۱۳۴۴) تا سال ۱۴۰۳ چه وضعیتی دارند؟ برای یافتن پاسخ و بر اساس شیوه توصیفی - تحلیلی ابتدا به سراغ مدیریت مجله می‌رویم. مدیر مسئول، سردبیر و هیئت تحریریه سیاست‌گذاران مجله هستند و خط‌مشی مجله را تعیین می‌کنند. در بخش دوم، سعی کرده‌ایم دوره‌های انتشار مجله را بر اساس متغیرهای برون‌متنی و تغییرات درون‌نهادی تعیین کنیم. با اندکی اغماض می‌توان هر دهه از بازه زمانی مذکور را یک دوره قلمداد کرد. در این بخش نشان داده‌ایم که در هر دوره بسامد انتشار مقالات تاریخ ادبیاتی چگونه بوده است. مسأله بعدی رویکرد نویسندگان مقالات تاریخ ادبیاتی است. در بین مقالات هفت رویکرد اصلی سراغ جستیم: اسنادی-توصیفی، اسنادی-تحلیلی، تطبیقی، ژانری، تحلیل گفتمان، نظریه‌پردازی و تاریخ ادبیات دریافت. هم‌چنین به این پرسش هم پرداختیم که نویسندگان مقالات در چه زمینه‌هایی مباحث تاریخ ادبیاتی را مطرح کرده‌اند. بررسی ما نشان می‌دهد که آن‌ها نه زمینه اصلی را برگزیده‌اند: زندگی‌نامه‌ای، حماسی، عرفانی، بررسی‌های برون‌متنی، گونه‌شناسی، تطبیقی، تذکره‌پژوهی، ادبیات معاصر، ادبیات عامیانه و نظریه‌پردازی. میزان توجه به این زمینه‌ها در دهه‌های موردبررسی پرسش نهایی مقاله است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ ادبی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، رویکردهای نویسندگان.

ارسال: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱: بازنگری: -
پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۰۵: انتشار برخط: ۱۴۰۴/۱۱/۰۶

نشریه علمی جستارهای نوین ادبی، شماره ۳۳۰، پائیز ۱۴۰۴، صص ۳۲-۵

مقاله پژوهشی

۱. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

E-mail: zarghani@um.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-3114-0498>

ارجاع به این مقاله:

زرقانی، س. م. (۱۴۰۴). نقد و بررسی مقالات تاریخ ادبیاتی منتشر شده در مجله جستارهای نوین از آغاز تا سال ۱۴۰۳. جستارهای نوین ادبی، ۳۲-۵، (۲)۵۸. <https://doi.org/10.22067/jls.2026.96643.1776>

Authors retain the copyright and full publishing rights. This is an open access article distributed under article distributed under [Creative Commons Attribution 4.0 International License \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

مقدمه

از سال ۱۳۴۴ که نخستین شماره مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی منتشر شد، شصت سال می‌گذرد. در این شش دهه رویدادهای متعددی در جهان بیرون از متن اتفاق افتاده که کم یا زیاد بر فرم و محتوای نوشتارهای دانشگاهی تأثیر داشته و نظرگاه محققان نیز درباره موضوعات مختلف کراً تغییر یافته است. پرسش محوری ما در این مقاله این است که مقالات تاریخ ادبیاتی در این بازه زمانی کماً و کیفاً چه وضعیتی داشته‌اند؟ بسامد انتشار آن‌ها در دهه‌های مختلف چگونه و علل احتمالی کم یا زیاد شدن مقالات چه بوده است؟ مورخان ادبی چه رویکردهایی داشته‌اند؟ این‌ها و پرسش‌هایی از این دست، موضوع سخن ما در این نوشتار خواهد بود. تمرکز بر «مقالات تاریخ ادبیاتی» است و مقصود مقالاتی است که از منظر تاریخی به ادبیات نگریسته‌اند. ممکن است نویسندگان به شخص، اثر یا جریان نظری داشته باشند یا عطف توجهش به متغیرهای برون‌متنی اثرگذار بر ادبیات باشد اما هر مقاله‌ای که با رویکردی تاریخی به ادبیات نگریسته باشد، وارد دایره بررسی ما خواهد شد. تحلیل‌ها، تعلیل‌ها و نتیجه‌گیری‌های ما معطوف و محدود به مقالاتی است که در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد چاپ و منتشر شده است؛ اما از آنجاکه این مجله یکی از قدیمی‌ترین مجلات ادبیات ایران است و هیأت تحریریه آن پیوسته از چهره‌های شاخص در حوزه تحقیقات ادبی بوده‌اند، می‌توان آن را نمونه‌ای از جامعه نخبگانی کشور قلمداد کرد و نتایج مستخرج از بررسی مقالات این نشریه را به محیط نخبگانی کشور تعمیم داد. برای استخراج داده‌ها تمام شماره‌های مجله از نخستین شماره در سال ۱۳۴۴ تا شماره ۲۲۷ (زمستان ۱۴۰۳) بررسی شد. سپس آن‌ها را از سه منظر رویکردهای نویسندگان، تنوع زمینه‌های بحث و نیز مقایسه زمینه‌های بحث در بازه زمانی شصت‌ساله بررسی کردیم. از آنجاکه مدیریت مجله یکی از علل احتمالی تأثیرگذار بر کم و کیف مقالات منتشر شده در مجله بود، مروری تاریخی بر دوره‌های مدیریتی مجله هم بخشی از مباحث ما را تشکیل می‌دهد.

مدیریت مجله

مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی از سال ۱۳۴۶ با مدیرمسئولی جواد حدیدی آغاز به کار کرد. مدیرمسئول در مجلات بیشتر نقش تشریفاتی و اداری داشت و سامان‌دهی امور مجله بیشتر بر عهده سردبیر بود. در سال‌های نخستین نام سردبیر و هیئت تحریریه ذکر نمی‌شد اما بر اساس یادداشت کوتاه احمدعلی رجایی بخارایی در شماره نخست می‌توان نتیجه گرفت که ایشان نقش عمده‌ای در مدیریت مجله داشته است. اعضای هیئت تحریریه معمولاً

نمایندگان گروه‌های آموزشی بودند که با آن‌ها در انتخاب مقالات و داوری آن‌ها مشورت می‌شد اما سامان‌دهی کار عمدتاً بر عهده غلامحسین یوسفی بود. از آغاز دهه پنجاه حمید زرین‌کوب سردبیری مجله را بر عهده می‌گیرد. رویداد بزرگ انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ بر همه نهادها و جریان‌ها از جمله دانشگاه و انتشار مجله دانشکده سایه انداخت. اطلاعات ما درباره مدیریت مجله در سال‌های نخست پس از انقلاب ناقص است، به همین جهت بهتر دیدیم، نظر محمدجعفر یاحقی را، که در آن سال‌ها با مجله ارتباط نزدیکی داشت، جویا شویم:

«شماره دوم سال چهاردهم، یعنی تابستان ۱۳۵۷ در حال چاپ بود که انقلاب اسلامی پیش آمد. باین حال، این شماره و شماره بعد به روال سابق و زیر نظر هیأت تحریریه با یادداشتی کوتاه در دو صفحه و اظهار خوشوقتی از وقوع انقلاب در پیشانی شماره دوم به قلم رئیس وقت دانشکده، دکتر جواد حدیدی، منتشر شد. وقوع انقلاب ۱۳۵۷ و حوادث پس از آن و به‌ویژه انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاه طبعاً وقفه‌ای نسبتاً طولانی در انتشار مجله پیش آورد، حتی در آغاز برخی تردید داشتند که اصلاً نیازی به انتشار چیزی به نام مجله هست یا خیر. در سال ۱۳۵۸ پس از استعفای دکتر جواد حدیدی عملاً دانشکده به‌صورت شورایی با حضور نمایندگان قشر مربی، استادیار و دانشیار - استاد اداره می‌شد و نماینده‌ای هم از دانشجویان در این شورا حضور داشت. با تعیین رئیس جدید دانشکده، دکتر محمدکاظم خواجه‌پور، از سوی دانشگاه که خود او هم به فعالیت‌های علمی اعتقاد داشت و نیز اهتمام همکاران گروه ادبیات فارسی، که خود را میراث‌دار انتشار مجله می‌دیدند، شرایط انتشار دوباره مجله، البته با ملاحظه فضای انقلاب، فراهم آمد و انتشار مجله با انتصاب داخلی محمدجعفر یاحقی از سوی رئیس دانشکده به سردبیری مجله عملاً از سال ۱۳۶۰ از سر گرفته شد. برای آن‌که مجله عقب افتادگی زیادی نداشته باشد، مجموعه مقالاتی که پس از بازنشستگی دکتر غلامحسین یوسفی در سال ۱۳۵۸، به درخواست گروه فراهم آمده بود، به جای یک سال مجله با عنوان «فرخنده پیام» در ۷۶۰ صفحه به سال ۱۳۶۰ منتشر شد. این نخستین شماره مجله پس از انقلاب بود که پس از تغییر لوگوی دانشگاه با سردبیری محمدجعفر یاحقی منتشر شد»^۱.

مجله از سال ۱۳۶۰ تا سال ۱۳۶۴ به سردبیری محمدجعفر یاحقی منتشر شد و سفر ایشان به انگلستان سردبیری را از گروه زبان و ادبیات فارسی به گروه علوم اجتماعی منتقل کرد. هرچند سیاست درج نکردن نام سردبیر و هیئت تحریریه همچنان ادامه داشت؛ اما سردبیری مجله از سال ۱۳۶۴ به احمد حامد مقدم، عضو هیئت علمی گروه علوم

۱. برگرفته از گفتگو با دکتر محمدجعفر یاحقی، آبان ۱۴۰۴ خورشیدی.

اجتماعی، سپرده شد. دهه شصت بر همین سیاق به پایان رسید و در سال‌های آغازین دهه هفتاد نیز تغییر مهمی در مدیریت مجله ایجاد نشد. در شماره ۹۶ و ۹۷ (بهار و تابستان ۱۳۷۱) زعمای مجله تصمیم گرفتند شماره ویژه‌ای را به یاد مرحوم عبدالهادی حائری و «پاسداشت زحماتش» منتشر و این شماره را «به نام او مزین کنند». این بدان معناست که در سال‌های پیش‌ازین عبدالهادی حائری نقش ویژه‌ای در فرآیند داوری و انتخاب مقالات داشته است. شماره پاییز و زمستان ۱۳۷۲ (شماره ۱۰۲ و ۱۰۳) نیز به بزرگداشت احمدعلی رجایی بخارایی اختصاص یافت.

سال ۱۳۷۴ در مدیریت مجله نقطه عطف است. محمد مهدی رکنی مدیر مسئول و تقی وحیدیان کامیار (هر دو عضو هیئت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی) سردبیر مجله می‌شوند و برای نخستین بار نام اعضای هیئت تحریریه ذکر می‌شود: رضا انزایی نژاد (زبان و ادبیات فارسی)، ابوالقاسم پرتوی (ادبیات فرانسه)، محمد حریری اکبری (علوم اجتماعی)، اصغر دادبه (ادیان و عرفان)، منصور رستگار فسائی (زبان و ادبیات فارسی)، رضا زمردیان (زبان‌شناسی)، رامپور صدر نبوی (علوم اجتماعی)، بهرام طوسی (زبان انگلیسی)، محمد فاضلی (زبان و ادبیات عربی)، سید حسن مطیعی لنگرودی (جغرافیا) و ابوالفضل نبی (تاریخ). ترکیب اعضای هیئت تحریریه به گونه‌ای است که گروه زبان و ادبیات فارسی با پنج عضو اکثریت را در اختیار دارد. از گروه علوم اجتماعی دو عضو و از بقیه گروه‌ها یک عضو در هیئت تحریریه حضور دارند. شاید برای برطرف شدن برخی ذهنیت‌ها بوده که در شماره ۱۱۱ و ۱۱۲ اعلام شد مجله امکان پذیرش مقالاتی را دارد که در یکی از زمینه‌های زبان و ادبیات، زبان‌شناسی، جغرافی، تاریخ، علوم اجتماعی و تربیتی نوشته شده باشند. در مورد مقاله‌های مترجم هم آمده که تنها ترجمه‌هایی را چاپ می‌کنیم که مطابق با خط‌مشی مجله باشند. از همین سال به بعد، چکیده مقالات به دو زبان انگلیسی و فرانسه نیز منتشر شد. این هیأت تحریریه تا ۱۳۷۸ بر کار بودند.

از سال ۱۳۷۹ تقی وحیدیان کامیار سردبیری مجله را بر عهده گرفت و مجله در دهه هشتاد رویدادهای متعددی را از سر گذراند. از سال ۱۳۸۱ محمد جاوید صباغیان مدیر مسئول و رضا انزایی نژاد سردبیر مجله شدند. در فهرست اعضای هیئت تحریریه مجله نیز تغییراتی مشاهده می‌شود. امیر محمود انوار (زبان و ادبیات عربی)، رامپور صدر نبوی (علوم اجتماعی)، رضا اشرف‌زاده (زبان و ادبیات فارسی)، کوروش صفوی (زبان‌شناسی)، ابوالقاسم پرتوی (ادبیات فرانسه)، محمد فاضلی (زبان و ادبیات عربی)، علی خزاعی فرید (ادبیات انگلیسی)، میر جلال‌الدین کزازی (زبان و ادبیات فارسی)، اصغر دادبه (ادیان و عرفان)، حسین لسانی (ادبیات روسی)، محمدتقی راشد محصل (زبان‌های باستانی)، مهدی مشکوة الدینی (زبان‌شناسی)، منصور رستگار فسائی (زبان و ادبیات فارسی)، سید رحیم

مشیری (جغرافیا)، رضا زمردیان (زبان‌شناسی)، سید حسن مطیعی لنگرودی (جغرافیا)، علی‌اشرف صادقی (زبان‌شناسی)، ابوالفضل نبی (تاریخ). بدین ترتیب از گروه زبان و ادبیات فارسی شش عضو، گروه زبان‌شناسی پنج عضو، زبان و ادبیات عربی و جغرافیا هرکدام دو عضو و گروه‌های علوم اجتماعی، ادبیات فرانسه، ادبیات روسی و تاریخ هرکدام یک عضو ترکیب هیئت تحریریه را تشکیل می‌دهند. با این توضیح که امیر محمود انوار گرچه از گروه زبان و ادبیات عربی بود اما علاقه و تمرکز مطالعاتی‌اش بر زبان و ادبیات فارسی بود. کما این‌که کوروش صفوی و علی‌اشرف صادقی نیز در پی آن بودند که از دانش زبان‌شناسی در توسعه مطالعات زبان و ادبیات فارسی بهره بگیرند؛ یعنی عملاً در دهه هشتاد گروه زبان و ادبیات فارسی اکثریت مطلق اعضا را در اختیار داشت. به خصوص که از شماره بهار سال ۱۳۸۲ نام رامپور صدر نبوی، سید رحیم مشیری، سید حسن مطیعی لنگرودی و ابوالفضل نبی در شمار اعضای عضویت هیئت تحریریه ذکر نشده است. تغییرات مدیریتی در دهه هشتاد همچنان ادامه داشت. از بهار ۱۳۸۴ (شماره ۱۴۸) محمد تقوی از گروه زبان و ادبیات فارسی سردبیری مجله را به عهده گرفت و از شماره تابستان همین سال (شماره ۱۴۹) دوباره اعضای هیئت تحریریه تغییر کردند: سوسن بیضاوی (ادبیات فرانسه)، علی‌اشرف صادقی (زبان‌شناسی)، ابوالقاسم پرتوی (ادبیات فرانسه)، بهزاد قادری (ادبیات انگلیسی)، تقی پورنامداریان (زبان و ادبیات فارسی)، بهزاد قنسولی (ادبیات انگلیسی)، محمد تقوی (زبان و ادبیات فارسی)، ژاله کهنمویی پور (ادبیات فرانسه)، علی محمد حق‌شناس (زبان‌شناسی)، حسین لسانی (ادبیات روسی)، علی خزاعی فرید (ادبیات انگلیسی)، مهدی مشکوة الدینی (زبان‌شناسی)، سید حسین سیدی (زبان و ادبیات عربی)، محمدجعفر یاحقی (زبان و ادبیات فارسی) و محمود شکیب (زبان و ادبیات عربی). در این ترکیب، از گروه‌های علوم اجتماعی و جغرافیا و تاریخ نماینده‌ای در هیئت تحریریه نیست. این بدان معناست که مجله دانشکده از میانه دهه هشتاد بر «زبان‌ها» متمرکز شده و ترکیب اعضای هیئت علمی از زبان‌های مختلف به تعادل رسیده است. چنان‌که از گروه‌های زبان و ادبیات فارسی، انگلیسی، فرانسه و زبان‌شناسی هرکدام سه عضو و از گروه زبان و ادبیات عربی دو عضو و گروه ادبیات روسی یک عضو در هیئت تحریریه حضور دارند. این نخستین باری است که گروه زبان و ادبیات فارسی در اکثریت نیست. گروه روسی نیز تازه تأسیس بود و حضور یک عضو از این گروه در هیئت تحریریه منطقی است اما تعداد کم اعضای گروه زبان و ادبیات عربی دور از انتظار است. چهره‌های سرشناسی مثل علی‌اشرف صادقی، تقی پورنامداریان، علی محمد حق‌شناس و محمدجعفر یاحقی شأن علمی مجله را در این سال‌ها بسیار بالا برده بود. ضمن این‌که دیگر اعضای هیئت علمی نیز هرکدام در حوزه تخصصی خودشان صاحب تألیف و نام بودند.

در سال‌های پایانی دهه هشتاد تغییرات مهمی در مجله روی داد. در سال ۱۳۸۷ سید حسین فاطمی مدیرمسئولی مجله را به عهده گرفت و در سال ۱۳۸۸ نام مجله به «جستارهای ادبی» تغییر کرد و سردبیری را هم مهدخت پورخالقی، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، بر عهده گرفت. اعضای هیئت تحریریه نیز تغییر کردند: علی اشرف صادقی، مهدخت پورخالقی، محمد جاوید صباغیان، علی محمد حق شناس، سید مهدی زرقانی، حبیب‌الله عباسی، سید حسین فاطمی، محمود فتوحی رودمعجنی، تقی وحیدیان کامیار، محمدجعفر یاحقی، علی گوزل یوز (ترکیه) و محمدحسین یمینی (افغانستان). با گسترش گروه‌های آموزشی و نیاز به انتشار مجلات تخصصی اینک زمان آن رسیده بود که مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، بعد از چهل و چهار سال فعالیت، به کار خود پایان دهد و هرکدام از گروه‌های آموزشی برای خودشان مجله یا مجلات تخصصی منتشر کنند. «جستارهای ادبی» مجله تخصصی گروه زبان و ادبیات فارسی شد. حضور چهره‌های سرشناسی مثل علی اشرف صادقی، علی محمد حق شناس در هیئت تحریریه مجله زبان و ادبیات فارسی بدان جهت بود که هر دو استاد بخش زیادی از تحقیقات و تألیفات خودشان را به زبان و ادبیات فارسی اختصاص داده بودند. هم‌چنان‌که حضور چهره‌های بین‌المللی در جمع اعضای هیئت تحریریه تلاشی بود برای اعتبار یابی مجله و گسترش ابعاد مجله به فراسوی مرزهای سیاسی.

دهه نود با «جستارهای ادبی» آغاز شد و هم‌زمان با آن ظهور نسل نوی از محققان که زمینه‌ها، رویکردها، موضوعات و مسائل جدیدی را در مقالاتشان مطرح می‌کردند. استفاده از نظریه‌ها و گسترش تحقیقات بینارشته‌ای دو ویژگی شاخص مقالات در این دهه است. هم‌چنین تخصصی شدن مجله سبب شد که اعضای هیئت تحریریه تصمیم بگیرند برخی شماره‌های مجله را به صورت ویژه‌نامه منتشر کنند. دو شماره ۱۷۸ و ۱۷۹، در سال ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲، به «نسخه‌شناسی و تصحیح» اختصاص یافت. در چنین مواردی علاوه بر سردبیر رسمی، سردبیر تخصصی هم تعیین و معرفی می‌شد. سردبیر تخصصی این دو شماره محمدجعفر یاحقی بود. شماره‌های ۱۸۶ (در سال ۱۳۹۳) و ۱۸۸ (در سال ۱۳۹۴) نیز به عنوان ویژه‌نامه‌های مطالعات حماسی و اسطوره‌شناسی منتشر شد. سردبیر تخصصی این دو شماره نیز محمدجعفر یاحقی بود. از شماره ۱۹۴ در پاییز ۱۳۹۵ نام مجله به جستارهای نوین ادبی تغییر یافت و از سال بعد محمد تقوی، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، سردبیری مجله را عهده‌دار شد و اعضای هیئت تحریریه هم تغییر کردند: سعید بزرگ بیگدلی، مهدخت پورخالقی، تقی پورنامداریان، محمد تقوی، حسن ذوالفقاری، عبدالله رادمرد، سید مهدی زرقانی، علی اشرف صادقی، حبیب‌الله عباسی، محمود فتوحی رودمعجنی، ابوالقاسم قوام، علی گوزل یوز، دانیلا مینیگینی (ایتالیا)، علیرضا نیکویی، کلاوس والینگ پدرسن (دانمارک) و

سرانجام محمود فتوحی روده‌معجنی از سال ۱۳۹۹ سردبیری مجله را متقبل شد. گرد آمدن متخصصان حوزه‌های متعدد و متنوع تحقیقات ادبی از متن‌پژوهی، نظریه و نقد ادبی، موسیقی شعر، ادبیات عامیانه و نسخه‌شناسی گرفته تا نثر مصنوع، تاریخ ادبی، ادبیات معاصر ایران و عرب، حماسه و عرفان می‌توانست جهشی در سطح علمی مجله ایجاد کند. چهره‌های سرشناس هیئت تحریریه که هرکدام در حوزه تخصصی خودشان دارای تألیفات مهمی بودند نیز مجله را به سطحی کم نظیر رساندند. بدین ترتیب انتظار داریم تا آنجا که به مدیریت مجله مربوط می‌شود، از میانه دهه نود کیفیت مقالات مجله ارتقاء یافته باشد.

دوره‌بندی انتشار مجله

برای دوره‌بندی مجله می‌توان متغیرهای متعددی را اساس قرار داد. مثلاً بر اساس بازه‌های زمانی ده‌ساله یا متغیرهای برون‌متنی مثل تغییر مدیران مجله یا تحولات گفتمانی در جامعه و مواردی از این دست اما ظاهراً بررسی‌های چندمتغیری نتایج روشن‌تری به دست می‌دهد، چون از بقیه فراگیرتر است. ما سعی می‌کنیم همین معیار را اساس قرار دهیم. مجله ادبیات و علوم انسانی از سال ۱۳۴۴ آغاز به کار کرد. طبیعتاً چند سالی نیاز بود تا مجله‌ای نوپا سروسامانی بگیرد. با این‌که از آغاز انتشار «مجله دانشکده» در تهران (بهار ۱۲۹۷ ش) چند دهه می‌گذشت اما انتشار مجلات دانشگاهی در ایران چندان متداول نشده بود. در عین حال، دهه چهل از جهت آفرینش آثار ادبی و تحقیقات دانشگاهی یکی از درخشان‌ترین دهه‌های تاریخ معاصر است. مضافاً این‌که مجلات غیردانشگاهی در این دهه بسیار با شور و شوق فراوانی منتشر می‌شد. شاید بدین جهت بود که زعمای دانشکده تصمیم گرفتند مجله‌ای دانشگاهی تأسیس کنند تا تریبونی باشد برای شنیده شدن صدای دانشگاهیان در آن غوغای مجلات و ژورنال‌های غیردانشگاهی. شش سال پایانی دهه چهل در واقع دوره ساختاریافتن مجله بود و تلاش برای پیکره‌بندی مقالات در قالبی آکادمیک. این دوره را، با این‌که کوتاه است می‌توان دوره نخست مجله به شمار آورد.

دوره دوم از سال ۱۳۵۰ آغاز شد تا سال ۱۳۵۷ ادامه یافت. در این دوره، صداهای اثرگذار محققان ادبی در مجله انعکاس یافت و استادان صاحب‌نام کشور مقالاتشان را در آن چاپ و منتشر کردند. اگرچه روش‌های تحقیق آنان سنتی بود اما به واسطه اشراف کم‌نظیری که بر ادبیات کلاسیک فارسی داشتند، مقالاتشان بیشتر متن‌محور و بر اساس یافته‌های عمیق و اصیل بود. کمتر مقاله‌ای را می‌توان یافت که در آن نکته یا نکات تازه‌ای مطرح نشده باشد. ضمن این‌که نوشتن مقاله ضرورتی اداری هم نبود و آن‌ها واقعاً وقتی دست به قلم می‌بردند که حرفی برای گفتن داشتند. گو این‌که ادبیات معاصر هنوز چندان مقبولیتی در محیط‌های دانشگاهی نیافته بود که نظر استادان را جلب کند. تا این‌که

در سال ۱۳۵۷ انقلاب بزرگی روی داد که نظم گفتمانی جامعه و نهاد دانشگاه را کاملاً دیگگون کرد. از سال ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۶۰ عملاً شماره‌ای از مجله منتشر نشد. بدین ترتیب دهه پنجاه با شروعی که معطوف به ادبیات کلاسیک بود آغاز شد و با انقلاب اسلامی به پایان رسید.

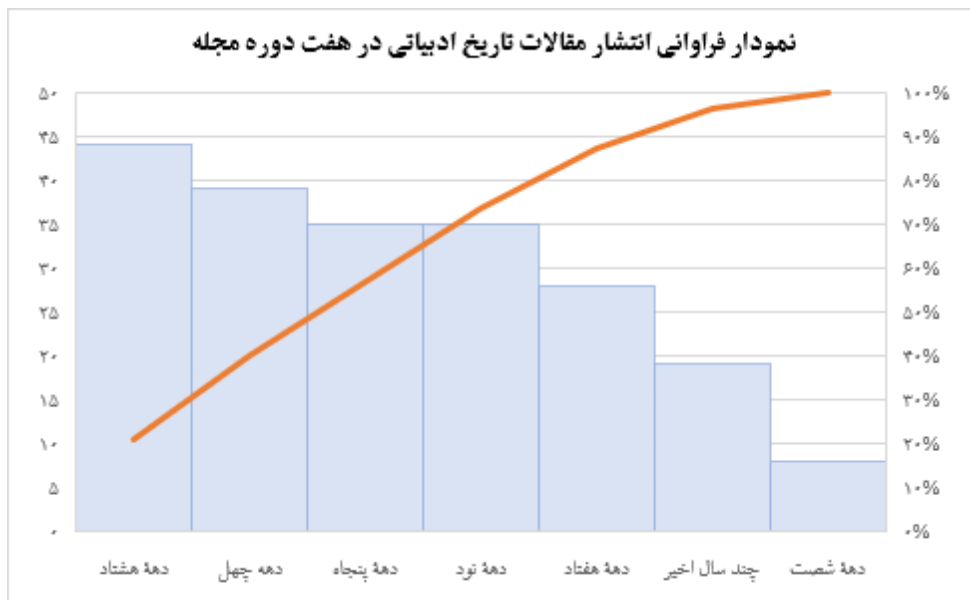
دوره سوم مجله دانشکده در دهه شصت شکل گرفت که عملاً تحت تأثیر جنگ تحمیلی قرار داشت. منتها از میانه‌های دهه شصت به تدریج احساس نیاز به دیگرگونه اندیشیدن نصیح یافت و محققان دریافتند که با شیوه‌های استادان گذشته دیگر نمی‌توان حرف تازه‌ای زد. تحقیقات ادبی در میانه دهه شصت عملاً به بحرانی روش‌شناختی گرفتار آمد و راه برون‌رفت از بحران را در پناه بردن به ترجمه یافت. از میانه دهه شصت جنبش ترجمه‌ای در ایران شکل گرفت که پنجره‌های تازه‌ای را به روی محققان علوم انسانی گشود. این جنبش فزاینده در حوزه علوم انسانی عموماً و زبان و ادبیات فارسی خصوصاً تحولی گفتمانی ایجاد کرد که نتایج آشکار آن را می‌توان در مقالات دهه هفتاد به تماشا نشست. ایران در سرتاسر دهه شصت درگیر جنگی شد که طبیعتاً بر همه جوانب جامعه از جمله بر نهاد دانشگاه و نیز انتشار مقالات تأثیر داشت.

آغاز دهه هفتاد برابر است با دوره چهارم مجله؛ دهه‌ای که سایه شوم جنگ از سر ایران کنار رفت. در میدان سیاسی دولت‌ها با کلیدواژه «سازندگی تمدنی» روی کار آمدند و در میدان فرهنگ - ادبی اثرات جنبش ترجمه اندک اندک در نوشتارها و مقالات و دلالات ظاهر شد. نظرگاه نویسندگان، روش‌های تحقیقشان و موضوعات و مسائلی که مطرح می‌کردند، نسبت به گذشته تغییر اساسی کرد. در بحث پیشین هم اشارت رفت که از میانه دهه هفتاد برای نخستین بار نام سردبیر و اعضای هیئت تحریریه در صفحه شناسنامه مجله ذکر شد. در این دهه فضای فرهنگی - ادبی فرحناکی در کشور ایجاد شد و افق‌های تازه‌ای به روی نویسندگان و خوانندگان گشوده شد.

دوره پنجم مجله در دهه هشتاد شکل گرفت که ادامه منطقی دهه هفتاد بود. همان حس و حالی که در افق انتظار دهه هفتاد شکل گرفته بود تا پایان دهه هشتاد هم ادامه یافت. سال‌های پایان این دهه تحولاتی در فضای سیاسی جامعه شکل گرفت که نشانه‌های تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم آن‌ها را بر مقالات مجله باید در دهه نود سراغ جست اما نظم گفتمانی که در دهه هفتاد شکل گرفت، در این دوره گسترش یافت و به اشباع رسید. در این دهه گروه‌های آموزشی در سرتاسر کشور گسترش یافت و به تدریج نویسندگان جوانی ظهور کردند که با دیده انکار و تردید به شیوه استادانشان می‌نگریستند و مدعی طرح صداها، روش‌های نو و موضوعات تازه بودند. گسترش مقالات نیاز به افزایش مجلات دانشگاهی را در نهادهای تصمیم‌ساز ایجاد کرد و تعداد مقالات و تعداد مجلات افزایش چشمگیری یافت.

دهه نود دوره ششم مجله است. تحولات برون‌متنی جامعه ایرانی در دهه نود شتاب بیشتری گرفت. آغاز هر دوره ریاست جمهوری و نیز ظهور مسائل جدید بین‌المللی تغییری در مدیریت‌های دانشگاهی ایجاد کرد اما این مسأله دست‌کم بر انتشار مقالات تاریخ ادبیاتی تأثیر چندانی نداشت. این قدر بود که از اواخر دهه هشتاد سیاست گسترش نهادهای دانشگاهی در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری اساس قرار گرفت. رشد بی‌رویه پذیرش دانشجو در مقاطع تحصیلات تکمیلی یک‌باره سیلی از مقالات را روانه مجلات دانشگاهی کرد و به همان سرعت هم مجلات تازه یکی پس از دیگری ظهور کردند. وجه تشخیص و تمایز دوره ششم، یعنی دهه نود، همین رشد کمی مقالات و مجلات دانشگاهی و تخصصی شدن آن‌هاست. پیش‌تر گفتیم که جستارهای ادبی نیز حاصل همین تخصص‌گرایی و نیاز جامعه دانشگاهی به انتشار انبوه مقالاتی بود که مستخرج از رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها بود. ضمن این‌که مقررات اداری و ستادی وزارت علوم هم استادان را وادار می‌کرد که مقاله‌نویسی را به‌عنوان یکی از وظایف اصلی خود قلمداد کنند. اینک مقاله نوشتن ضرورتی اداری بود تا تحقیقاتی. تأثیرات نامطلوب این وضعیت سبب شد برخی نویسندگان، آسیب‌شناسی مقالات و مجلات دانشگاهی را موضوع تحقیق خود قرار دهند و بدین ترتیب صدای تازه‌ای در فضای عمومی دانشگاه شکل گرفت که سابقه نداشت. تاکنون هیچ‌گاه نهاد دانشگاه خود علیه خویش قیام نکرده بود.

تحولات گفتمانی جامعه ایرانی در سال‌های آغازین قرن جدید شمسی با سرعت و شدت ادامه یافت. غیر از رویدادهای سیاسی و اجتماعی که از سال‌های میانی دهه نود رو به افزایش داشت و کسی نمی‌تواند منکر تأثیر آن‌ها بر نهاد دانشگاه شود، گرایش دانشجویان به ادامه تحصیل در مقاطع تکمیلی در چند سال اخیر فروکش کرده و نیاز کاذبی که در دهه نود به انتشار مقاله و تأسیس مجلات دانشگاهی ایجاد شده بود، بر طرف شده است. اکنون مجلات دانشگاهی در جستجوی مقالاتی هستند که بتوانند شماره‌های خود را به حدنصاب برسانند. یافتن مقاله خوب به بحرانی در مجلات دانشگاهی بدل شده است. ریشه بحران اینجاست که تعداد مجلات بیش‌ازحد نیاز جامعه دانشگاهی است و هیأت تحریریه چاره‌ای ندارند جز این‌که مقالات متوسط و گاهی ضعیف را چاپ کنند. درعین‌حال، رویداد مهم چند سال اخیر ظهور متغیر جدیدی است که بر همه‌چیز و ازجمله بر انتشار مقالات تأثیر بسیار زیادی داشت و آن هم جدی شدن جهان دیجیتال است. جهان دیجیتال اقتضانات خاص خود را دارد و بی‌تردید ما را وارد دوره پارادایمیک تازه‌ای خواهد کرد؛ دوره‌ای که نشانه‌های آن ظهور کرده است. بر این اساس، می‌توانیم دهه نود را دوره ششم و چند سال آغازین قرن جدید شمسی را با وجود کوتاهی، دوره هفتم مجله قلمداد کنیم. نمودار زیر بسامد انتشار مقالات تاریخی ادبیاتی را در هفت دوره مجله نشان می‌دهد:

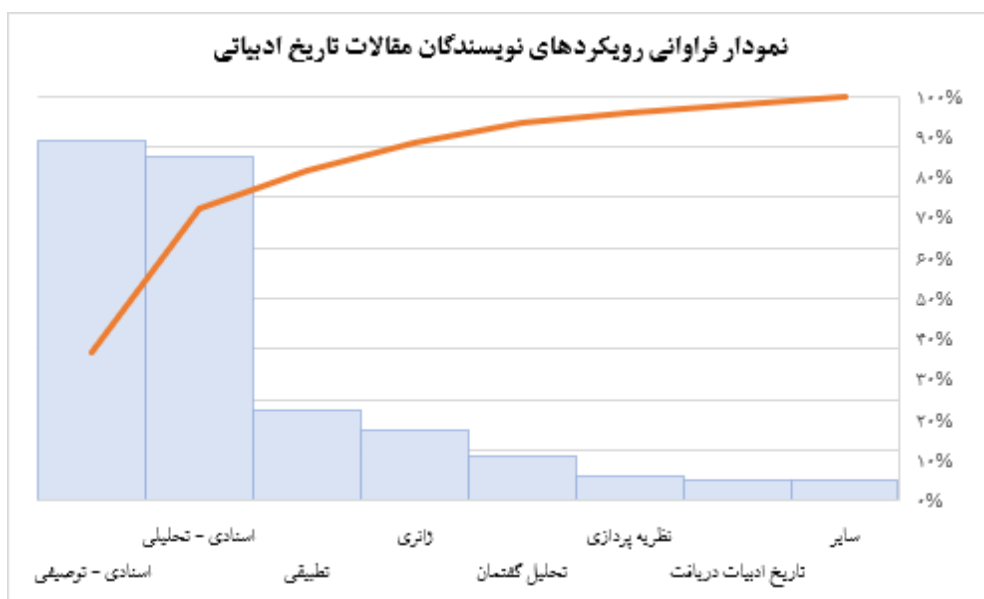
در تحلیل این نمودار چند نکته قابل توجه است. با این که دوره اول مجله (دهه چهل) چهار سال از دوره های دیگر کوتاه تر است، اما بسامد مقالات تاریخ ادبیاتی در این دوره بالاتر از حد انتظار است. سی و نه مقاله با زمینه تاریخ ادبیات ایران در این دوره منتشر شده است. رویکرد تاریخ گرایی و احیای گذشته از حدود سال ۱۳۰۰ ش در ایران رو به افزونی گرفت. ترجمه کتاب های تاریخ ادبیاتی از زبان های دیگر و انتشار مقالات متعدد حوزه مطالعات تاریخ ادبی در مطبوعات (زرقانی، ۱۴۰۲) نشانه هایی از این گذشته گرایی محققان ادبی این دوره است که اثرات آن به مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی هم رسیده است. نمودار نشان می دهد که همان روحیه گذشته گرایی به دهه پنجاه هم سرایت کرده و مقالات تاریخ ادبیاتی این دهه اندکی کاهش یافته است (سی و پنج مقاله)؛ اما کاهش آشکار انتشار مقالات تاریخ ادبیاتی در دهه شصت (هشت مقاله) بیانگر تغییر پارادایمی در فضای ادبی دانشگاه است. حال و هوای پس از انقلاب و درگیری کشور در جنگی تحمیلی بیشتر مناسب روحیات دینی و انقلابی و مسائل جنگ بود تا توجه به گذشته ادبی. بدین جهت دور از انتظار نیست اگر مقالات تاریخ ادبیاتی یک باره و به طرز چشمگیری تنزل یافته باشند. گفتمان حاکم بر جامعه و نهاد دانشگاه با مقالات تاریخ ادبیاتی چندان سازگاری نداشت. جلد پنجم کتاب اثرگذار تاریخ ادبیات در ایران ذبیح الله صفا، که انتشار آن از سال ۱۳۳۲ آغاز شده بود، در سال ۱۳۶۲ منتشر شد با این توضیح که نویسنده جلد پنجم را در خارج از ایران نوشت.

بر عکس، دهه هفتاد که حال و هوای فرهنگی کشور تغییر کرده بود مقالات تاریخ ادبیاتی رشد چشمگیری داشتند (بیست و هشت مقاله). دهه هفتاد دوران پس از جنگ و بازیافتن هویت تازه ملتی بود که هنوز از انقلابی بزرگ آرام نگرفته بودند که به جنگی خانمان سوز گرفتار آمدند. اکنون موج های انقلاب و جنگ فروکش کرده بود و زمان آن بود که آن ها به خویشن خویش بنگرند و هویت تاریخی خویش را بازبینی کنند. در چنین شرایطی جستجوی گذشته فرهنگی و ادبی پاسخ به نیازی جمعی و درونی بود. اگر مجله دانشکده ادبیات را نمودگاری و نمونه ای از طبقه نخبه جامعه ایران در دهه هفتاد بدانیم، می توان این تحلیل را از سطح مجله به سطح جامعه نخبگانی تعمیم داد. آنچه این فرض را تأیید می کند، ادامه این روند در دهه هشتاد است. انتشار مقالات تاریخ ادبیاتی مجله در دهه هشتاد به نقطه اوج خود رسید (چهل و چهار مقاله). اگر بسامد بالای مقالات به دهه هفتاد محدود می ماند، ممکن بود این رویداد را به اتفاق و تصادف نسبت دهیم اما استمرار آن در دو دهه و حتی سرایت آن به دهه نود حاکی از آن است که در افق انتظار عصر، بازبینی گذشته و مراجعه به من تاریخی - ادبی نیازی جدی و نسبتاً فراگیر شده بود. بسامد مقالات تاریخ ادبیاتی در دهه نود برابر با دهه پنجاه است اما باید توجه داشت که رویکرد محققان در این دو دهه به گذشته ادبی یکسان نیست. مسأله احیا و بازبینی گذشته ادبی مسأله محققان در این دوره طولانی بوده اما جنبش ترجمه دهه شصت و متعاقب آن تغییر بنیادین در مبانی علوم انسانی سبب شده که تلقی، پرسش ها و دغدغه های نویسندگان مقالات تاریخ ادبیاتی در دهه نود از نوع دیگری باشد. در ادامه به این مسأله خواهیم پرداخت.

بررسی ما در این مقاله تا سال ۱۴۰۳ ادامه پیدا می کند اما انتشار نوزده مقاله تاریخ ادبیاتی در سه سال اخیر نشان می دهد که تاریخ ادبیات هنوز هم دغدغه و مسأله بسیاری از نویسندگان است. مضافاً این که حضور محققانی که زمینه اصلی یا یکی از زمینه های اصلی کارشان تاریخ ادبیات است، در هیئت تحریریه «جستارهای نوین ادبی» و گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد در ارسال مقالات تاریخ ادبیاتی به این مجله بی تأثیر نبوده است.

رویکردهای نویسندگان

پرسش بعدی ما این است که در طی این سال ها نویسندگان مقالات تاریخ ادبیاتی چه رویکردهایی را اتخاذ کرده اند و بسامد هر رویکرد چگونه است؟ به نمودار زیر توجه فرمایید:

ملاحظه می‌کنید که بررسی‌های اسنادی - توصیفی و اسنادی - تحلیلی با فاصله خیلی زیاد از دیگر رویکردها زمینه غالب مقالات تاریخ ادبیاتی را تشکیل می‌دهند. ممکن است گفته شود اقتضای بحث تاریخ ادبیات همین است. ستون اول از سمت چپ، عدد هفتاد و یک را نشان می‌دهد. از این مجموعه، در نیمه دوم دهه چهل، هفت مقاله، دهه پنجاه یازده مقاله، دهه شصت یک مقاله، دهه هفتاد هشت مقاله، دهه هشتاد هفده مقاله، دهه نود پانزده مقاله و در سه سال اخیر دوازده مقاله اسنادی - توصیفی منتشر شده است. در علوم انسانی عموماً و تاریخ ادبیات خصوصاً توصیف دقیق پایه هرگونه تحلیلی است؛ اما ممکن است محقق علاوه بر این که در توصیف دقت نظر کافی دارد، در مرحله بعدی به تحلیل داده‌ها هم بپردازد. مقالات اسنادی - توصیفی فاقد بخش تحلیلی هستند یا تحلیل در آنان چندان اندک است که به چشم نمی‌آید. بسامد بالای مقالاتی با این رویکرد در دهه پنجاه بدان جهت است که استوری (ترجمه تقی بینش) مقالاتی را در چند شماره پی‌درپی چاپ و در هر شماره یک تذکره را اجمالاً معرفی می‌کرد؛ به عبارت دیگر، تعدد مقالات بیانگر تعدد نویسندگان یا تنوع مقالات نیست. مجموعه مقالات استوری که برآمار ما تأثیر محسوسی دارد، درواقع کتابی بود که در قالب چند مقاله ارائه شد؛ اما اوج گرفتن این رویکرد در دهه هشتاد و نود حاکی از آن است که توصیف و اسناد تاریخ ادبیاتی تا دهه‌ها بعد موضوعی زنده در مطالعات ادبی بوده است. گو این که مقالات این دو دهه با رویکردهای نوین به سراغ توصیف و اسناد می‌روند که لزوماً با روش‌ها و بینش‌های

نویسندگان دهه پنجاه یکسان نیست. مرتبه دوم از آن مقالات اسنادی - تحلیلی است. مطابق با نمودار، شصت و هشت مقاله در این گروه قرار می‌گیرد. از این تعداد، هشت مقاله در نیمه دوم دهه چهل، نوزده مقاله در دهه پنجاه، پنج مقاله در دهه شصت، ده مقاله در دهه هفتاد، پانزده مقاله در دهه هشتاد، ده مقاله در دهه نود و یک مقاله در سه سال اخیر منتشر شده است. در مقایسه با مقالات گروه نخست، این گروه از مقاله‌ها توزیع نسبتاً متوازنی دارند. اگر توصیف رکن اول مقالات تاریخ ادبیاتی باشد که هست، بی‌تردید تحلیل رکن دوم آن خواهد بود. داده‌های ما نشان می‌دهد رویکرد تحلیلی از همان اوائل تأسیس مجله تا امروز همیشه مورد توجه نویسندگان مقالات تاریخ ادبیاتی بوده است. نقطه‌های اوج انتشار این گروه از مقالات نیز دهه پنجاه، هشتاد و نود است؛ یعنی در همان سه دهه‌ای که مقالات توصیفی - اسنادی بالاترین بسامد را به خود اختصاص داده بودند، نوشتن مقالات تحلیلی نیز متداول بوده است. گویا توصیف و تحلیل دست‌کم در حوزه مطالعات تاریخ ادبیاتی پیوستگی و وابستگی دارند و اولی مقدمه لازم دومی و دومی نتیجه ملازم اولی است. هم‌چنین از آنجاکه توصیف و تحلیل دو رکن مطالعات تاریخ ادبی است، باید سه دهه مذکور را نقطه‌های عطف در انتشار مقالات تاریخ ادبیاتی به شمار آورد. بی‌سبب نیست که بسامد مقالاتی که با این دور رویکرد نوشته شده‌اند به یکدیگر بسیار نزدیک و از دیگر رویکردها بسیار دور است. اختلاف بسامد این دو گروه از مقالات تاریخ ادبیاتی با گروه‌های شش گانه دیگر رویدادی نشان‌دار است.

ردیف سوم با اختلاف بسامد بسیار به آن دسته از مقالات تاریخ ادبیاتی اختصاص دارد که با رویکرد تطبیق و ادبیات تطبیقی نوشته شده‌اند. تطبیق و مقایسه از نخستین دوره‌های تألیف کتاب‌ها و مقالات تاریخ ادبیاتی بین محققان متداول بوده است. مثلاً یکی از راهبردهای اصلی فروزانفر در سخن و سخنوران و شاگردانش که نسل دوم مورخان ادبی بودند (زرقانی، ۱۴۰۴)، استفاده از همین شگرد در معرفی چهره‌های ادبی بود. مدیر مسئولی جواد حدیدی، که زمینه اصلی مطالعاتش در فرانسه ادبیات تطبیقی بود، نیز در شکل‌گیری و ترویج این رویکرد بی‌تأثیر نبوده است. ضمن این‌که در تاریخ ادبیات‌های مستشرقانی مثل هرمان اته و ادوارد براون نیز تطبیق یک راهبرد اصلی است. بر این اساس توقع می‌رود در این سال‌ها بیش از هجده مقاله در موضوع تاریخ ادبیات تطبیقی^۱ منتشر شده باشد. هم این عدد خلاف انتظار است هم کیفیت پراکندگی این نوع مقالات در سال‌های مختلف. در دهه چهل سه مقاله، پنجاه سه مقاله، هفتاد دو مقاله، هشتاد نه مقاله، نود و چند سال اخیر یک مقاله تاریخ ادبیاتی با این رویکرد منتشر شده است. این در حالی است که در سال‌های اخیر دانشگاه‌های متعددی در گرایش ادبیات تطبیقی دانشجوی جذب

۱. مقصود ما از تاریخ ادبیات تطبیقی آن نوع گرایشی است که به تطبیق ادبیات فارسی و غیر فارسی در زمینه‌ای تاریخی می‌پردازد.

کرده‌اند. دلیل این کم اقبالی به تاریخ ادبیات تطبیقی بر من معلوم نشد جز این که می‌توان گفت در سال‌های اخیر مجلات تخصصی ادبیات تطبیقی تأسیس شده‌اند و ممکن است مقالات به آن مجلات روانه شده باشند.

ستون چهارم که فاصله چندانی با ردیف سوم ندارد، به آن دسته از مقالات تاریخی ادبیاتی اختصاص دارد که با رویکرد ژانری نوشته شده‌اند؛ رویکردی تاریخی به ژانرها. رویکرد ژانری به‌صورت عمومی و نه آنچه در نظریه ژانر معاصر مطرح است، سابقه کهنی در مطالعات ادبی دارد. در دوره موردبررسی چهارده مقاله در این موضوع منتشر شده است. از این تعداد، دو مقاله در دهه پنجاه، دو مقاله در دهه هفتاد، سه مقاله در دهه هشتاد، پنج مقاله در دهه نود و دو مقاله در چند سال اخیر. مثل مورد قبلی بسامد پایین این نوع مقالات نیز توجیه‌پذیر نیست. درحالی که در سال‌های اخیر کتاب‌ها و رساله‌های متعددی با رویکرد ژانری نوشته شده، تعداد کم این مقالات محل پرسش است.

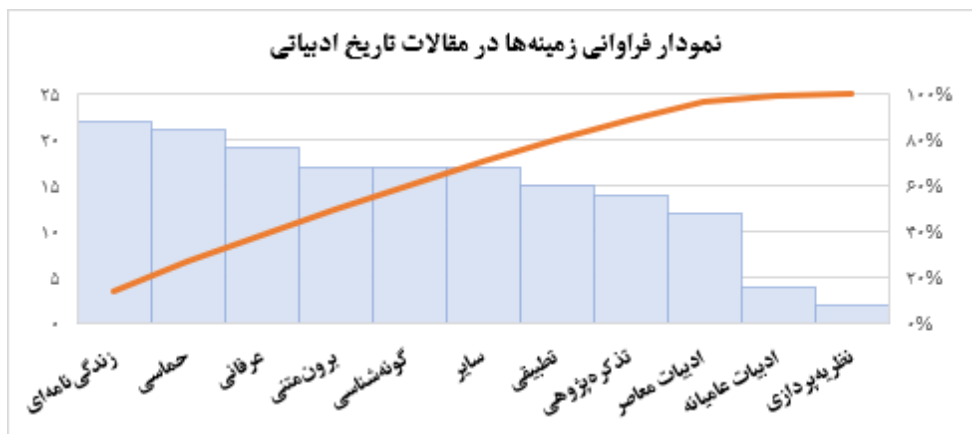
تحلیل گفتمان در مطالعات دانشگاهی ایران عمر کوتاهی دارد. از این جهت محدود بودن مقالاتی که با این رویکرد به تاریخ ادبیات نگریسته باشند، تا حدودی پذیرفتنی است. نخستین مقالات با این رویکرد در دهه نود به چاپ رسید و بیشترین بسامد هم متعلق به همین دهه است. انتظار می‌رود در سال‌های آینده بسامد مقالات با رویکردهای تطبیقی، ژانری و تحلیل گفتمان بالاتر برود. تاریخ ادبیات دریافت و مباحث نظری و نظریه‌پردازی در تاریخ ادبیات نیز چندان موردتوجه محققان نبوده است. این‌ها خلاهایی است که مورخان ادبی باید در سال‌های آینده بیشتر به آن‌ها بپردازند.

دانش تاریخ ادبی امروزه سخت نیازمند نظرورزی و نظریه‌سازی است.

زمینه‌های بحث در مقالات

پرسش بعدی ما این است که نویسندگان مقالات تاریخی ادبیاتی بیشتر به چه زمینه‌هایی پرداخته‌اند و علت یا علل احتمالی آن چه بوده است؟ من توانستم مقالات مذکور را در ده زمینه اصلی و چند زمینه جزئی (سایر) رده‌بندی کنم.

در مبحث پیشین تمرکز ما بیشتر بر نویسندگان بود و در این مبحث به متن خواهیم پرداخت. هرچند وجوه اشتراکی در این میان پیدا می‌آید اما تغییر زاویه دید از مؤلف به متن زوایایی تازه از بحث را آشکار می‌کند. به نمودار زیر توجه فرمایید:

زندگی‌نامه‌های ادیبان دغدغه اصلی علاقه‌مندان به مطالعات تاریخ ادبی است؛ بنابراین منطقی است که بیشترین مقاله‌ها در این زمینه نوشته شده باشند. از بیست و دو مقاله این زمینه، سه مقاله در دهه چهل سه، یازده مقاله در دهه پنجاه و دهه هفتاد و نود هر یک سه مقاله و در دهه شصت و هشتاد یک مقاله در این زمینه چاپ شد. گرایش به زندگی‌نامه‌نویسی در دهه پنجاه بی‌ارتباط با گسترش روحیه تاریخ ادبیات‌نویسی در دهه مذکور نیست. دهه پنجاه نقطه اوج نهضتی در تاریخ ادبیات‌نگاری بود که از حدود ۱۲۹۴ در روزنامه کاوه آغاز شد و در دهه‌های بعدی با ترجمه آثار هرمان اته و ادوارد براون و نیز تألیف تاریخ ادبیات‌ها به قلم نسل اول مورخان ادبی، یعنی فروزانفر، عباس اقبال آشتیانی و جلال‌الدین همایی و نسل دوم یعنی ذبیح‌الله صفا، نفیسی، رضا زاده شفق ادامه یافت. همه این تلاش‌ها در دهه پنجاه به اوج و بلوغ خود رسید. درختی که در سال ۱۲۹۴ جوانه زده بود، در دهه پنجاه به بار نشست. در چنین فضایی خیلی طبیعی است که زمینه زندگی‌نامه‌نویسی در میان محققان گسترش پیدا کند و به اشباع رسد. دهه پنجاه از یک طرف نقطه اوج و از طرف دیگر آغاز نقطه زوال این زمینه بود. در دهه شصت به عللی که گفتیم اساساً مقالات تاریخ ادبیاتی مورد توجه محققان نبود و در دهه‌های هفتاد به بعد نیز نظرگاه‌های نوینی در مطالعات تاریخ ادبیاتی رواج یافت که از زمینه زندگی‌نامه‌نویسی دور بود.

پس از این و با اندکی فاصله زمینه حماسی قرار دارد با بیست و یک مقاله. مقصود ما مقالاتی است که با نگرشی تاریخ ادبیاتی به مؤلفان آثار حماسی یا خود آثار پرداخته‌اند. مجله دانشکده‌ای که در شهر فردوسی منتشر می‌شد و نام دانشگاهش فردوسی بود، باید هم به این زمینه توجه زیاد داشته باشد. مضافاً این که در نظر نویسندگان دیگر شهرها نیز منطقاً باید این مجله زمینه مناسبی برای انتشار چنین مقالاتی بوده باشد. دهه پنجاه سه مقاله، دهه هفتاد چهار مقاله،

دهه هشتاد شش مقاله، دهه نود چهارمقاله و سه سال اخیر چهارمقاله در این موضوع منتشر شده است. فقدان مقاله‌هایی با این زمینه در دهه شصت بی‌ارتباط با فضای گفتمانی آن سال‌ها نیست اما از این‌که بگذریم، در مجموع انتشار مقالات در طول شش دهه، به‌استثنای دهه نود، سیر صعودی دارد.

زمینه عرفانی شامل مقالاتی است که با رویکردی تاریخی به چهره‌ها، آثار و جریان‌های عرفانی پرداخته‌اند. در شش دهه نوزده مقاله در این زمینه منتشر شد. بر خلاف مقالات گروه پیشین، پراکندگی این نوع مقالات در دهه‌های شش‌گانه متوازن است. دهه چهل و پنجاه هرکدام دو مقاله، دهه هفتاد چهارمقاله، دهه هشتاد شش مقاله، دهه نود سه مقاله و در سال‌های اخیر چهارمقاله در این زمینه معنایی منتشر شد. در نیمه دوم دهه چهل و دهه پنجاه هنوز این زمینه دست‌کم در مقالات تاریخ ادبیاتی موردتوجه نبود. گو این‌که مباحث مربوط به گفتمان عرفانی در آن سال‌ها کمتر در مرکز مباحث دانشگاهی قرار داشت. تصوف و گفتمان عرفانی نه با فضای گفتمانی دهه چهل و پنجاه چندان سازگاری داشت و نه حتی با نظم گفتمانی دهه شصت. قرائتی از دین که در دهه شصت حاکم شده بود، چندان میانه‌ای با تصوف نداشت. مهلتی لازم بود تا مواضع گفتمانی روشن‌تر شود و عرفان و تصوف جایگاه خودش را در نظم گفتمانی پس از انقلاب بازابد. نقطه اوج حضور این گفتمان در محیط‌های دانشگاهی در دهه هفتاد تا نود بود.

ردیف‌های ده‌گانه^۱ نمودار نشان از تنوع نگاه و رویکرد مورخان ادبی دارد. برخی به متغیرهای برون‌متنی مؤثر بر گفتمان ادبی متمرکز شدند (شانزده مقاله)، گروهی به گونه‌شناسی در بستر تاریخ روی آوردند (شانزده مقاله)، جمعی به سراغ تاریخ ادبیات تطبیقی رفتند (پانزده مقاله) و عده‌ای هم بر ژانر تذکره به‌عنوان منبع نخستین تاریخ ادبیات‌ها متمرکز شدند (چهارده مقاله). کما این‌که محققانی هم از منظر تاریخ ادبی به ادبیات معاصر پرداختند (دوازده مقاله)؛ ادبیات معاصری که زمینه‌های شکل‌گیری آن از حدود ۱۲۸۰ ش آغاز و در طی بیشتر از یک قرن تحولات و تطوراتی را از سر گذرانده بود. بخشی از ادبیات معاصر برای نویسندگان به گنجینه تاریخ ادبیات ملحق شده بود و به آن به‌عنوان میراث می‌نگریستند.

از این مجموعه، پراکندگی مقالاتی که در زمینه متغیرهای برون‌متنی نوشته شده‌اند در طول شش دهه متوازن است، اما مقالات گونه‌شناسی با خیز آرام در دهه پنجاه آغاز شد (سه مقاله)، در دهه هفتاد و هشتاد حرکت کندی داشت (در هر دهه یک مقاله) و ناگهان در دهه نود اوج گرفت (هفت مقاله). در سه سال اخیر هم چهارمقاله در این

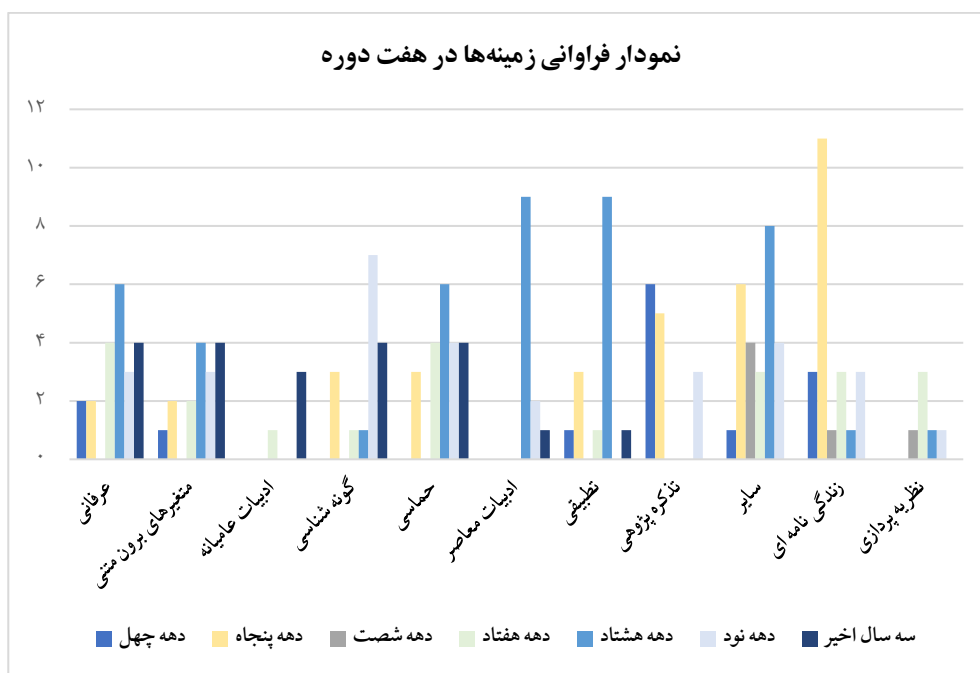
۱. نمودار شامل یازده ردیف است اما ما در تحلیل‌های خود ردیف «سایر» را لحاظ نکرده‌ایم. این ردیف شامل مقالات تاریخ ادبیاتی در زمینه‌های گوناگون است که بسامد هر یک بسیار پایین است؛ ازاین‌رو همه را ذیل عنوان کلی سایر قرار دادیم.

زمینه منتشر شده است. کتاب‌ها، رساله‌ها، پایان‌نامه‌ها نشان می‌دهد یکی از موضوعاتی که در دهه نود از حاشیه نهاد ادبی به مرکز آمده، مباحث گونه‌شناسی است. انتشار کتاب انواع نثر فارسی (۱۳۷۲)، نظریه تاریخ ادبیات (۱۳۸۸)، تاریخ ادبی ایران و قلمرو زبان فارسی (۱۳۸۸) که بر رویکرد ژانری در مطالعات ادبی تأکید داشت، ترجمه کتاب ژانر نوشته جان فراو (۱۳۹۸)، ترجمه کتاب ژانر (نوع ادبی) اثر هدر دو برو (۱۳۸۹)، انتشار کتاب نظریه ژانر^۱ (۱۳۸۹) و نیز بیش از ده رساله و پایان‌نامه دیگر با محوریت گونه‌شناسی برآیند گرایشی بود در گونه‌شناسی که از اواخر دهه هشتاد آغاز شد و در دهه نود به اوج رسید. دوره اوج زمینه تطبیقی دهه هشتاد است (هشت مقاله). من احتمال می‌دهم تشکیل گروه‌های ادبیات تطبیقی در دانشگاه‌ها در این میان بی‌تأثیر نبوده است ضمن این‌که در همین دهه مجله فراخوانی داد برای انتشار یک شماره ویژه در موضوع ادبیات تطبیقی. تذکرها پیوسته مورد توجه مورخان ادبی بوده، این قدر هست که افق انتظار هر دوره‌ای نوع نگاه به تذکرها و تحلیل آن‌ها را تعیین می‌کند. مثلاً در دهه پنجاه مقالات تذکره‌ای بیشتر توصیفی - اسنادی است اما در دهه نود محققان ترجیح می‌دهند از منظر تحلیل گفتمان یا فلسفه‌های عصر به تذکرها بنگرند؛ اما مقالاتی که در زمینه ادبیات معاصر نوشته شده‌اند، وضعیت متفاوتی دارند. این مقالات عملاً از دهه هشتاد آغاز می‌شوند و در همان دهه هم به اوج می‌رسند. گویا محققان در دهه هشتاد در صدد بازبینی یک قرن گذشته برآمده‌اند و خواسته‌اند ببینند ادبیات در گذشته نزدیک به خودشان چه مسیرهایی را رفته و چه تجربیاتی را از سر گذرانده است. حوزه‌های معرفتی جدید مثل تحلیل گفتمان، فلسفه‌های جدید، تاریخ‌گرایی نوین و مکاتب نقد ادبی هم این فرصت را برای آن‌ها پدید آورد که از منظرهای متفاوتی به تاریخ ادبیات در یک‌صد ساله گذشته بنگرند. دهه هشتاد دهه نقد میراث ادبی است. بسامد مقالات در دو زمینه نظریه‌پردازی و ادبیات عامیانه بسیار پایین است. در مبحث بعدی بیشتر در این مورد سخن خواهیم گفت.

بررسی مقایسه‌ای

پرسش بعدی ما ناظر بر بررسی مقایسه‌ای زمینه‌ها در هر دوره است. اگر بازه زمانی مورد بحث را به هفت دوره تقسیم کنیم، در هر دوره مقالات تاریخ ادبیاتی در چه زمینه‌ای بیشتر و در چه زمینه‌ای کمتر منتشر شدند؟ نمودار زیر وضعیت مقالات را به صورت مقایسه‌ای نشان می‌دهد:

۱. انواع نثر فارسی نوشته منصور رستگار فسائی، نظریه تاریخ ادبیات نوشته محمود فتوحی رودمعجنی، تاریخ ادبی ایران و قلمرو زبان فارسی نوشته سید مهدی زرقانی، و نظریه ژانر نوشته سید مهدی زرقانی و محمود رضا قربان صباغ است.

بازه اول شامل نیمه دوم دهه چهل می شود که بسامد نسبتاً بالای مقالات تذکره پژوهی (شش مقاله) و زندگی نامه ای (سه مقاله) دلالت بر آن دارد که رویکردهای سنتی در مقالات تاریخ ادبیاتی این دهه غلبه دارد. بسامد پایین سه زمینه عرفانی، متغیرهای برون متنی و تطبیقی و غیبت ادبیات عامیانه، ادبیات معاصر و نظریه پردازی اجمالاً تصویری از وضعیت عمومی آن دهه را به دست می دهد. این در حالی است که در دهه چهل ادبیات معاصر از گسترده ترین موضوعات در محافل غیردانشگاهی بود. زمینه مقالات زندگی نامه ای در دهه پنجاه به اوج خود در طول هفت دوره رسید. در مرتبه بعدی تذکره پژوهی قرار دارد که هم خانواده زمینه زندگی نامه نویسی است. بر این اساس می توان دهه پنجاه را دهه کلان روایت زندگی نامه نویسی به شمار آورد. تلقی نویسندگان در هر دو زمینه نیز کاملاً سنتی است و از منظرهای جدید به این دو زمینه ننگریسته اند. در مقابل دو زمینه ادبیات معاصر و نظریه پردازی در این دهه به پایین ترین حد خود در هفت دوره رسیده است. این بدان معناست که فضای حاکم بر مقالات تاریخ ادبیاتی مجله در دهه پنجاه کاملاً معطوف به سنت و شیوه های سنتی بود. سه زمینه حماسی، گونه شناسی و تطبیقی در مرتبه بعدی قرار می گیرند که به صورت متوازن در همه دوره ها کمابیش حضور دارند. پیش تر در مورد وضعیت خاص دهه شصت سخن گفتیم. از دهه زمینه مورد نظر ما تنها یک مقاله در زمینه نظریه پردازی چاپ شده و چهار مقاله هم در زمینه های فرعی دیگر. منتها اهمیت دهه شصت را باید در شکل گیری تدریجی جنبش ترجمه ای دانست که پیشتر درباره آن سخن گفتیم. در این

دهه بود که محققان متوجه شدند دیگر با شیوه‌های سنتی نمی‌توان حرف تازه‌ای زد. دهه شصت دهه چرخش پارادایمیک است و اگرچه ممکن است از جهت تعداد و تنوع مقالات تاریخ ادبیاتی دهه کم‌فروغی باشد اما از جهت تمهید مقدمات تحول، نقطه عطف است.

مجله نه تنها با پشتوانه ترجمه‌ای دهه شصت وارد دهه هفتاد شد بلکه شرایط اجتماعی و سیاسی هم این دهه را از بسیاری جهت نقطه مقابل دهه شصت قرار می‌داد. جنگ تمام شده و روحیات انقلابی فروکش کرده بود. ارتباط ما با جهان گشوده‌تر شده و آرام آرام دنیای مجازی در حال گسترش ابعاد وجودی خود بود؛ بنابراین، انتظار می‌رود تحولی هم در کمیت و کیفیت مقالات تاریخ ادبیاتی روی داده باشد. نخستین تأثیر جنبش ترجمه، که وجه تمایز این دهه نیز هست، رشد نسبی همه زمینه‌هاست. رشد متقارن چند زمینه بهتر از رشد نامتعارف یک یا دو زمینه خاص است. مقالات تاریخ ادبیاتی این دهه را می‌توان در سه گروه جای داد. مقالاتی در دو زمینه حماسی و عرفانی که بالاترین بسامد را دارند. حماسه و عرفان دو زمینه اصلی ادبیات کلاسیک فارسی هستند و این هم‌آمدی دو زمینه نشانه خوبی است از وضعیت مطلوب مقالات. ضمن این‌که نویسندگان متأثر از نهضت ترجمه، در حال و هوای تازه‌ای سیر می‌کردند. گروه دوم مقالاتی هستند در سه زمینه نظریه‌پردازی، زندگی‌نامه‌ای و تبیین متغیرهای برون‌متنی. اینک برای نخستین بار است که موضوع نظریه و نظریه‌پردازی به‌طور جدی وارد مقالات دانشگاهی می‌شود. علاوه‌براین، رویکرد نویسندگان این دوره به زمینه‌هایی مثل زندگی‌نامه نیز کاملاً متفاوت با ذهنیتی است که در مقالات دهه‌های چهل و پنجاه متداول بود. نظریه‌ها نگاه نویسندگان را تغییر داده بودند. در گروه سوم، که بسامد پایین‌تری دارند، زمینه‌هایی مثل ادبیات عامیانه، تطبیقی و گونه‌شناسی قرار می‌گیرند. ادبیات عامیانه که پیش‌ازاین صدای حاشیه بود، در دهه هفتاد به‌تدریج خود را به مرکز نهاد ادبی نزدیک می‌کند و به‌تدریج سخن از گرایش ادبیات عامیانه در دانشگاه‌ها و انتشار مجلات تخصصی و برگزاری همایش‌های ویژه به میان می‌آید. سر ریز این مباحث مقالاتی است که از منظر تاریخ ادبیات به این نوع از فعالیت‌های فرهنگی می‌پردازد. اوج ادبیات عامیانه را در دهه‌های بعدی باید دنبال کنیم. گونه‌شناسی از قدیمی‌ترین مباحث در ادبیات است اما در انگاره قدما تعریف گونه‌ها و حدود و ثغور آن‌ها به‌گونه‌ای است که با نظریه مدرن ژانر تفاوت دارد. با این حال، هنوز زود است که در جستجوی نشانه‌های نظریه مدرن ژانر در مقالات تاریخ ادبیاتی باشیم. نویسندگان در این دهه هم بیشتر نظر به تلقی قدما از گونه و گونه‌شناسی داشتند. تطبیق و مقایسه، که به‌تدریج صورت علمی‌تری به خود گرفت و نهایتاً به شکل‌گیری گرایش ادبیات تطبیقی در دانشگاه‌ها

منجر شد، در جمع مقالات تاریخی ادبیاتی این دهه هم مثل دهه‌های پیشین حضور داشت اما در این مورد هم مقالات در حال حرکت از شیوه‌ها و نگره‌های سنتی به متدها و انگاره‌های جدید بود.

همین رشد متوازن مقالات تاریخی ادبیاتی در زمینه‌های ده‌گانه فوق به دهه هشتاد هم سرایت کرد. دهه هشتاد هم شاهد به بار نشستن تلاش‌های نواندیشانی بود که با بهره‌گیری از عصاره اندیشه‌های سایر ملل افق‌های تازه را به روی محققان گشوده بودند و هم در عین حال نقطه آغاز بحرانی که بعدها به «مقاله‌سازی» تعبیر شد. علاقه‌مندان به مطالعات تاریخی ادبی در دهه هفتاد کاملاً متقاعد شده بودند با شیوه‌های مورخان ادبی نسل اول و دوم، یعنی بزرگانی مثل بدیع الزمان فروزانفر، عباس اقبال آشتیانی، جلال‌الدین همایی، سعید نفیسی و ذبیح‌الله صفا نمی‌توانند حرف تازه‌ای بزنند. گویا آن مورخان ادبی که عمیقاً با سنت‌های ادبی آشنا بودند، قابلیت‌های طرز نگاه سنتی را کاملاً بالفعل کرده بودند و آن نوع نگاه اشباع شده بود. روزنه‌ای جدید می‌بایست که جنبش ترجمه آن را گشود. مقالات و کتب ترجمه شده در حوزه مطالعات تاریخی ادبی و حتی نقد ادبی چشمگیر نبود اما محققان ادبی آموختند که چگونه از ذخیره دانش دیگر حوزه‌های علوم انسانی برای غنی کردن مباحث ادبی و از جمله تاریخ ادبیات بهره ببرند. این‌گونه شد که با وجود کم‌بودن مقالات تاریخی ادبیاتی در حوزه نظریه‌پردازی، آثار ترجمه شده بر ذهن و زبان علاقه‌مندان به مطالعات تاریخی ادبی تأثیر گذاشت. تنوع موضوعی مقالات تاریخی ادبیاتی در دهه هفتاد و هشتاد نتیجه جنبش ترجمه بود. مقالات مذکور را در این دهه از جهت بسامد می‌توان در چهار گروه جای داد. گروه اول که بالاترین بسامد را در اختیار دارند، شامل مقالاتی با دو زمینه تطبیقی و ادبیات معاصر است. در گروه بعدی و با بسامد پایین‌تر زمینه‌های عرفانی و حماسی قرار می‌گیرند؛ در گروه سوم و با بسامد پایین‌تر زمینه‌های نظریه‌پردازی، گونه‌شناسی، زندگی‌نامه‌ای و بررسی متغیرهای برون‌متنی و سرانجام در گروه چهارم و با بسامد پایین‌تر دو زمینه ادبیات عامیانه و تذکره‌پژوهی قرار می‌گیرند. رشد ادبیات تطبیقی بی‌ارتباط با تأسیس گرایش ادبیات تطبیقی نباید باشد و معاصرگرایی هم پاسخی است به نیاز عصر. نهاد دانشگاه پیوسته از جانب فعالان بیرون دانشگاه متهم به بی‌توجهی به ادبیات معاصر است اما بسامد بالای این زمینه نشان می‌دهد دست‌کم در دهه هشتاد گرایش به ادبیات معاصر یکی از زمینه‌های اصلی مقالات تاریخی ادبیاتی بوده است. کاهش زمینه نظریه‌پردازی نشانه‌ای است از بی‌توجهی نویسندگان به این مبحث مهم در مطالعات تاریخی ادبی. جای خالی این زمینه در همه دوره‌های هفت‌گانه حس می‌شود و عجیب است که جنبش ترجمه بر این زمینه در مقالات تاریخی ادبیاتی تأثیر آشکاری بر جای نهاد.

این ایراد وقتی بهتر خود را نشان می‌دهد که وارد دهه نود شویم و ببینیم پایین‌ترین بسامد مقالات تاریخی ادبیاتی

متعلق به نظریه پردازی است. ممکن است گفته شود مجلات دیگری که به مباحث نقد و نظریه ادبی می پردازند، این کاستی را جبران کرده اند؛ اما درواقع چنین نیست و این زمینه در فضای عمومی نهاد دانشگاه بسیار در حاشیه است. دهه نود دهه ظهور بحرانی است که از دهه هشتاد آغاز شد. افزایش بی رویه پذیرش دانشجو در تحصیلات تکمیلی و تأسیس مقاطع تکمیلی در دانشگاه هایی که لوازم سخت افزاری و نرم افزاری کافی را نداشتند از یک سو و اصرار دانشگاه بر محدود کردن دوره دکتری از سوی دیگر سبب شد انبوهی از مقالات بی کیفیت روانه مجلات دانشگاهی شود. در نتیجه هم سطح کیفی ژانر مقاله علمی در دانشگاه ها بسیار تنزل کرد و هم آفت مقاله سازی در بین دانشجویان افزونی گرفت. وابسته کردن نظام ارتقا اعضای هیئت علمی به انتشار مقالات سبب شد که آن ها هم خواسته یا ناخواسته وارد این بازی شوند. دهه نود دهه قیام نهاد دانشگاه علیه خودش بود؛ بنابراین، اگرچه ممکن است از جهت تعداد و تنوع مقالات تاریخ ادبیاتی این دهه با دهه های پیشین برابری کند یا حتی در برخی زمینه ها از آن ها برتر نشیند اما این به معنای رشد کیفی مقالات نیست. از اواخر دهه هشتاد (سال ۱۳۸۸) مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی به جستارهای ادبی تغییر نام یافت و مجله تخصصی زبان و ادبیات فارسی شد. دهه نود را باید دهه تخصصی شدن مجله هم قلمداد کرد. در این دهه زمینه گونه شناسی با فاصله در رتبه نخست قرار دارد. پیش تر گفتیم که در دهه هشتاد و اوائل دهه نود مطالعات گونه شناسی در گروه زبان و ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد گسترش یافت. طبعاً علاقه مندان به این زمینه ترجیح می دادند مقالات خود را به مجله ای بفرستند که در این زمینه تخصصی یافته بود. گروه دوم با بسامد پایین تر مقالاتی هستند که در زمینه عرفانی، حماسی و بررسی متغیرهای برون متنی قرار می گیرند. این سه زمینه در دوره های مختلف رشد متوازی داشته اند؛ اما کاهش زمینه ادبیات معاصر پرسش برانگیز است. آیا افزایش چشمگیر مقالات تاریخ ادبیاتی در زمینه ادبیات معاصر در دهه های پیشین این زمینه را به اشباع رسانده بود؟ یا این که نویسندگان ترجیح می دادند مقالات خود را در این زمینه برای مجلاتی ارسال کنند که با ادبیات معاصر تناسب و تقارن بیشتری داشتند؟

انتشار مقالات تاریخی ادبیاتی با زمینه ادبیات معاصر در آخرین دوره، یعنی سه سال اخیر مجله نیز کاهش یافته است. این کاهش در دست کم دو دوره پیاپی را نمی توان بر قاعده تصادف تحلیل کرد. آخرین برش زمانی ما در این نمودار سه ساله اخیر است که البته از جهت طول زمان از برش های دیگر بسیار کوتاه تر است؛ اما اگر این نکته را در نظر نیاوریم، در این دوره زمینه های عرفانی، حماسی، گونه شناسی و بررسی متغیرهای برون متنی رشد قابل توجهی کرده اند. در مرتبه بعدی، از جهت بسامد، زمینه ادبیات عامیانه قرار دارد و در مرتبه سوم زمینه های تطبیقی،

زندگی‌نامه‌ای، نظریه‌پردازی، ادبیات معاصر و تذکره‌پژوهی. کاهش آشکار مقالات تاریخ ادبیاتی در زمینه معاصر در دهه نود و سه‌ساله اخیر بیانگر آن است که در نظر نویسندگانی که مقالاتشان را برای جستارهای نوین ادبی ارسال می‌کنند، گرایش عمومی این مجله معطوف به ادبیات کلاسیک است نه ادبیات معاصر.

نتیجه‌گیری

مقالات تاریخ ادبیاتی از نخستین شماره‌های مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تا واپسین آن‌ها پیوسته حضور دارند. این قدر هست که نویسندگان در دهه‌های نخست بیشتر با رویکردها و شیوه‌های قدیمی به سراغ این زمینه می‌رفتند و در سال‌های اخیر نظریه‌ها، روش‌ها و رویکردهای نوین اساس قرار گرفته است. نمودار فراوانی مقالات مذکور نشان می‌دهد که بسامد مقالات مذکور در نیمه دوم دهه چهل، دهه پنجاه، هشتاد و نود بسیار بالا و در دهه شصت و هفتاد پایین‌تر است. از جهت رویکردی، دو رویکرد اسنادی - توصیفی و اسنادی - تحلیلی با اختلاف بسیار زیاد از دیگر رویکردها در بالاترین سطح، رویکردهای تطبیقی، ژانری و تحلیل گفتمان در مرتبه بعدی و نظریه‌پردازی و تاریخ ادبیات دریافت در پایین‌ترین سطح قرار دارند. از جهت زمینه‌های بحث نیز به ترتیب پنج زمینه زندگی‌نامه‌ای، حماسی، عرفانی، تحلیل‌های برون‌متنی و گونه‌شناسی بیشتر توجه نویسندگان را به خود جلب کرده است. سه زمینه تطبیقی، تذکره‌پژوهی و تاریخ ادبیات معاصر در مرتبه بعدی قرار دارند و دوزمینه ادبیات عامیانه و نظریه‌پردازی کمترین زمینه مقالات تاریخ ادبیاتی را به خود اختصاص داده‌اند. نیاز جدی مطالعات تاریخ ادبیاتی زمینه نظریه‌پردازی است که امید می‌رود علاقه‌مندان این شاخه از مطالعات ادبی در سال‌های آینده بدان توجه بیشتری مبذول دارند.

کتابنامه

- رستگار فسائی، م. (۱۳۷۲). انواع نثر فارسی. سمت.
- دوبرو، ه. (۱۳۸۹). کتاب ژانر. ترجمه فرزانه طاهری. مرکز.
- زرقانی، س. م.، و قربان صباغ، م. ر. (۱۳۸۹). نظریه ژانر. هرمس
- زرقانی، س. م. (۱۳۸۸). تاریخ ادبی ایران و قلمرو زبان فارسی. سخن.
- زرقانی، س. م. (۱۴۰۴). از تذکره به تاریخ ادبیات، سیر تکوین، تحول و تغییر مفروضات بنیادین. ثالث.
- فتوحی رودمعجنی، م. (۱۳۸۲). بررسی و نقد تاریخ ادبیات‌نگاری در ایران در کتاب ماه ادبیات و فلسفه، ش ۵۸، صص ۳۲-۴۹.
- فتوحی رودمعجنی، م. (۱۳۸۸). نظریه تاریخ ادبیات، با بررسی انتقادی تاریخ ادبیات‌نگاری در ایران. سخن.
- فراو، ج. (۱۳۹۸). ژانر. ترجمه لیلا میرصفیان. علمی و فرهنگی.
- مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی از سال ۱۳۴۴ تا ۱۴۰۳. ش.